

Sociale en ruimtelijke transformatie van de stad

Op woensdag 22 april 2015 organiseert de Werkgroep Stedengeschiedenis een studiemiddag getiteld 'Sociale en ruimtelijke transformatie van de stad'. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort is onze gastheer (Smallepad 5, 033-421 7421). De studiedag is gratis voor eenieder toegankelijk, wel graag aanmelden via jan@jvdn.nl ovv 'transformatie'.

Dagvoorzitter: dr. Clé Lesger (Universiteit van Amsterdam, Geesteswetenschappen)

13:00-13:30 drs. Reinout Klaarenbeek (KU Leuven, Architectuur en Maatschappij),
'De ruimtelijke metamorfose van steden na de secularisatie van de kloosters in België vanaf 1773 tot 1860: Casus Antwerpen'

13:30-14:00 discussie

14:00-14:30 drs. Ellen Janssens (Universiteit Antwerpen, Centrum Stadsgeschiedenis),
'Brandveiligheid, watervoorziening en het maken van de stedelijke ruimte, Antwerpen en Gent, 15e-19e eeuw'

14:30-15:00 discussie

----- pauze -----

15:30-16:00 dr. Esther Gramsbergen (TU Delft, Architectuur, Complex Projects),
'Conzen again; een morfogenetische benadering van de Hollandse stad in de pre-industriële periode'

16:00-16:30 discussie

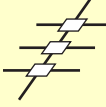
Reinout Klaarenbeek, Ruimtelijke metamorfose van Antwerpen na de secularisatie van de kloosters

Door voortgaande secularisatie kwam de herbesteding van religieuze gebouwen hoog op de agenda te staan. Onder invloed van het Verlichte regime van Jozef II en aansluitend dat van de Franse revolutionairen, werden tussen 1773 en 1796 alle Zuid-Nederlandse kloosters gesloten en genationaliseerd. De gronden en gebouwen kwamen in gebruik bij de nationale overheid (voor kazernes, rechtbanken en gevangenissen) en bij stedelijke overheden (voor de tot dan toe door kloosters georganiseerde scholen en liefdadigheidsinstellingen). Vanaf 1796 verkocht de Republiek en groot deel van de 'openbare domeinen', waarmee ook veel voormalige kloosters in particuliere hand kwamen. Nieuwe eigenaars, nieuwe bestemmingen, transformaties en afbraak zorgden voor een ware metamorfose van de steden.

Klaarenbeek begon zijn onderzoek naar de 'Herverkavelde stad' en het 'Nachleben' van de kloostercomplexen in oktober 2014. Hij gaat op zoek naar de mechanismen van de materiële en visuele transformatie en voorzover aanwezig naar ruimtelijke strategieën? Wie vulden de vrijgekomen ruimten met welke architectuur. Ruimde de gotische en barokke architectuur het veld voor neoclassicistische archetypen? In hoeverre speelde het nieuwe begrip 'vandalisme' een rol en daaraan gekoppeld de monumentenzorg vanaf de jaren '30 van de negentiende eeuw?

Klaarenbeek richt zijn aandacht met name op Brussel, Brugge en Antwerpen. De laatste stad, die in deze bijdrage centraal staat, ontwikkelde zich vanaf de 16e eeuw tot 'hoofdstad van de contrareformatie in de Lage Landen', met een grote abdij, 33 kloosters en een begijnhof.

Het beschikbare archiefmateriaal is omvangrijk en erg verscheiden. Het betreft archieven van zowel nationale overheden (Oostenrijk, Frankrijk, Nederland en België) als provinciale en stedelijke overheden. In het onderzoek is een belangrijke rol weggelegd voor historisch GIS. De eerste verkenningen met behulp historisch GIS van de stad Antwerpen worden voorgelegd.



Ellen Janssens, Brandveiligheid, watervoorziening en stedelijke ruimte in Antwerpen en Gent

Wanneer we ons verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van systemen van watervoorziening en -beheer in het verleden, wordt duidelijk dat er een intrinsieke link bestond met bezorgdheid over brandveiligheid in de stad. Onderzoek naar vroegmodern Antwerpen en Gent toont aan dat brand niet alleen een belangrijke motivatie vormde voor de aanleg van het waterleidingnet in de negentiende eeuw, maar ook reeds in de premoderne stad aanleiding gaf tot de uitbouw van een goed georganiseerd systeem van waterbeheer, gekenmerkt door de integratie van diverse kleinschalige infrastructuren en een decentraal dagelijks management.

De uitbouw van een gebiedsdekkend systeem van waterbeheer vormde slechts een onderdeel van de veelheid aan maatregelen die stedelijke overheden namen tot het voorkomen van brand binnen de stadsmuren. Janssens laat zien hoe de stadsmagistraat, ter preventie van brand, niet enkel sterk ingreep in de publieke ruimte, maar tevens invloed deed gelden tot in woning en werkplaats. Daarnaast besteedt zij aandacht aan de moeilijke evenwichtsoefening tussen de publieke watervoorziening als maatregel van brandpreventie, en het doel dat de stedelijke consumenten toekenden aan de beschikbare infrastructuur: het leveren van schoon huishoudwater.

Het vergelijken van vroegmoderne en moderne systemen van watervoorziening laat toe nieuw licht te werpen op eeuwenoude problemen van stadssanering, en de ingrepen in de stedelijke ruimte die daaruit voortkwamen.

Esther Gramsbergen, Conzen again; een morfogenetische benadering van de Hollandse stad

Het werk van de Duits-Britse geograaf M.R.G. Conzen (1907-2000) heeft in Nederland weinig navolging gekregen. Anders dan in Engeland, Amerika, Duitsland en Spanje is het werk van Conzen in het Nederlandse stads onderzoek niet van grote invloed geweest. Enkele door Conzen ontwikkelde begrippen lijken juist bij uitstek geschikt om inzicht te verschaffen in de karakteristieke ontwikkeling van de Hollandse steden in de pre-industriële periode. Ze kunnen bovendien verhelderen waarom ze een aparte groep vormen binnen de Europese stedenbouw.

Als we stadsuitbreiding onderscheiden van inbreiding of binnenstedelijke transformatie, dan is het met name deze tweede vorm van stedelijke ontwikkeling die Conzen in zijn werk centraal stelde en van wezenlijk belang achtte voor de vorming van de stadsplattegrond. In zijn zeer nauwkeurige onderzoek van het Noord-Engelse stadje Alnwick (1960) introduceerde hij de begrippen 'burgage circle', 'market colonisation' en 'fringe belt development'.

Het begrip 'burgage circle' heeft betrekking op het verdichtingsproces dat optreedt op het schaalniveau van de afzonderlijke kavel, 'market colonisation' betreft de verdichting in het centrum van de nederzetting en 'fringe belt development' beschrijft een cyclisch terugkerend fenomeen van het in gebruik nemen van de stadsrandzone door een specifiek soort stedelijke activiteiten en de gevolgen die dit heeft voor de ruimtelijke structuur van deze gebieden over een langere periode in de tijd. Met name 'market colonisation' en 'fringe belt development' zijn bruikbare instrumenten om de specifieke ruimtelijke (en functionele) kenmerken van de Hollandse stad te verhelderen.

Gramsbergen belicht de formatie van de Hollandse stad en belicht de stadsvorming in relatie tot het pre-urbane landschap. Ze gaat in op de ontwikkelingen in de pre-industriële periode en vraagt zich af of Conzens begrippen ook zinvol zijn bij de bestudering van de industriële en postindustriële stad.